

ISSN 2277 - 7539 (Print)
Impact Factor - 5.631 (SJIF)

Excel's International Journal of Social Science & Humanities

An International Peer Reviewed Journal

January - 2020
Vol. I No. 13

EXCEL PUBLICATION HOUSE
AURANGABAD

पूर आपत्तीचे व्यवस्थापन व उपाय

डॉ. घुगे एस.पी.

सारांश :-

पूर हि एक नैसर्गिक आपत्ती असून भारतातील नद्यांना येणारे पूर प्रामुख्याने नद्यांची पात्र उथळ होत असल्याने व नदी काठावर अतिक्रमण केल्याने त्याची तीव्रता वाढत आहे. भारतात गंगा, यमुना, ब्रह्मपुत्रा व दक्षिण भारतात नर्मदा, गोदावरी, कृष्णा, कावेरी या नद्यांना नेहमी पूर येतात. औद्योगीकरणामुळे लोकसंख्येचे केंद्रीकरण झालेले आहे. त्यामुळे घरांची संख्या वाढत आहे. शहरी भागात अतिवृष्टीमुळे नाल्यांना व शहरातील नद्यामुळे पूर परिस्थिती निर्माण होते. 26 जुलै 2005 मध्ये मुंबईत व कोकणात अतिवृष्टी झाली त्यामुळे प्राण हानी व वित्त हानी झाली. 2005 मध्ये मुंबईत व कोकणात अतिवृष्टी झाली. त्यामुळे प्राण हानी व वित्त हानी झाली. 2005 मध्ये महाराष्ट्रात महापूर आपत्ती भिषण होती. त्यावेळी दीडकोटी लोक साडेआठ हेक्टर जमीन 17 जिल्हे पुरग्रस्त होते. 2009 मध्ये आंध्रपेशात 300 लोक बेपत्ता झाले. 2013 मध्ये उत्तराखंड मध्ये महापुरामुळे 5700 लोक मृत्युमुखी पडले व 700000 लोक प्रभावीत झाले. 2008 मध्ये उत्तरबिहार राज्यात 527 लोक मृत्युमुखी पडले व 19323 लोक प्रभावीत लोक प्रभावीत झाले 2004 मध्ये महाराष्ट्रात महापुरामुळे 1094 लोकमृत्युमुखी पडले. गेल्या 20 वर्षात जगातील एकुण मानवी मृत्यु पैकी 40% मृत्यु पुरामुळे झालेले आहेत. राष्ट्रीय पुर आयोगाच्या मते भारतात एकुण 4 कोटी हेक्टर क्षेत्र कायम पुरग्रस्त असून त्यापैकी 3.2 हेक्टर क्षेत्रास संरक्षण देणे शक्य आहे. 2006 मध्ये महाराष्ट्रात पुरपरिस्थितीमुळे पीके वाहुन गेली व हजारो हेक्टर जमीन खरडुन नापीक झाली. पर्यावरण सुंतुलनासाठी एक तृतीयांश क्षेत्र जंगल व्याप्त असणे आवश्यक आहे. परंतु मोठ्या प्रमाणात वृक्षतोडीमुळे जमीनीच्या पाणी जिरवण्याच्या क्षमतेवर परिणाम झालेला आहे. त्यामुळे आपत्ती व्यवस्थापन व नियंत्रण करून जिवित व वित्त हानी कमी करता येऊ शकते.

प्रस्तावना :- मानव व पर्यावरण यांचा एकमेकासी अनोन्य संबंध आहे. मानव पर्यावरणाचा घटक म्हणून जीवन व्यतीत करतो. मानवाच्या उत्क्रांतीपासून मानवाला वेगवेगळ्या पर्यावरणीय आपत्तीला तोंड द्यावे लागले आहे. उदा. भुकंप, ज्वालामुखी, भुमिपात, अवर्षण, महापूर, दुष्काळ, उष्ण लाटा, हिमवादळे, चक्रीयवादळे, गारपीट व अलीकडील काळात मानवनिर्मित आपत्तीला मोठ्या प्रमाणात तोंड द्यावे लागत आहे. नैसर्गिक किंवा मानवी शक्तीमुळे पर्यावरणात अकस्मात घडून येणारा विनाशकारी बदल म्हणजे पर्यावरणीय आपत्ती होय व नैसर्गिक शक्तीमुळे पर्यावरणात घडून येणारा सावकाश किंवा अकस्मित विनाशकारी बदल म्हणजे नैसर्गिक आपत्ती होय. पूर ही एक नैसर्गिक आपत्ती असून नदीच्या प्रवाहाचे पाणी धोक्याच्या पातळीच्यावर येऊन पात्राच्या सभोवतालच्या प्रदेशात पसरते तेव्हा त्यास पूर असे म्हणतात जगातील 3.5% क्षेत्र पूर मैदानांनी व्यापलेले आहे व तेथे जगातील 16.5% लोक वास्तव्य करतात. भारतात पूर प्रवण क्षेत्र 34 दशलक्ष हेक्टर आहे. भारतात मान्सूनच्या चार महिन्यात नद्यांचे पाणी 80 ते 90% प्रमाणात वाहत असते

- 3) स्थानिक लोकांच्या सहभागातून बचाव कार्याची रूपरेखा ठरविणे.
- 4) उघड्यावरील अन्न घनकच-याची व मृतदेहाची विल्हेवाट लावणे.
- 5) लोकांच्यामनातील भितीकमी करणे व अफवा परसविण्यास प्रतिबंध करणे.
- 6) शासकीय यंत्रणा व मदत पथक पोलीस यंत्रणा यांच्यात समन्वय तयार करणे.
- 7) साथीच्या रोगावर नियंत्रण ठेवणे व लसीकरण करणे.
- 8) अनावश्यक लोकांची गर्दी कमी करून बचाव कार्यात सुसुत्रता आणणे.
- 9) साथीच्या रोगांचे दुवे ओळखणे व रोग पसरू नयेत म्हणून उपाय योजना करून रूग्णांची उपचाराची व्यवस्था करणे

6) पूर आपत्तीवरील उपाय :-

- 1) पावसाचे पाणी मोठ्या प्रमाणात वाहात जाते ते जमिनीत मुखण्यासाठी व वाहत्या पाण्याचा वेग कमी करण्यासाठी छोटे छोटे बांध घालावेत तसेच लहान बांधारे बांधावेत.
- 2) कोणत्याही प्रदेशात पुराची तीव्रता कमी करण्यासाठी नदीच्या पाणलोट क्षेत्रात वृक्षांची लागवड करणे आवश्यक आहे. त्यामुळे अडथळा निर्माण होऊन पुराचा वेग कमी होतो तसेच जमिनीची धुप कमी होते व नदीच्या पात्रात गाळ संचयन कमी होते. त्यामुळे पूर नियंत्रण होऊ शकते.

निष्कर्ष :- आपत्ती व्यवस्थापनाच्या पूर्व तयारी बाबत स्थानिक स्वराज्य संस्थांची जबाबदारी महत्वाची आहे. मागील काळात आलेल्या पूर आपत्तीचा अभ्यास करून भविष्यातील हानी कमी करता येऊ शकते. भारतात नदीकाठी व समुद्र किणारी घरांची संख्या वाढलेली दिसून येते त्यामुळे त्या लोकांचे पुर्नवसद करून प्राण व वित्तहानीची तीव्रता कमी करता येऊ शकते. आपत्तींना न डगमगता तिच्याशी धैर्याने खंबीरपणे मुकाबला करून आपले अस्थित्व टिकवून ठेवणे हेच आपत्ती व्यवस्थापनाचे खरे तत्वज्ञान आहे. त्यामुळे पूर आपत्तीमुळे किमान जिवित व वित्तीय हानी होईल यादृष्टीने नियोजन करणे म्हणजे आपत्ती व्यवस्थापन होय.

संदर्भ सूची :-

- 1) प्रा.एस.व्ही. धके, डॉ.एस.टी. इंगळे, डॉ.व्ही.जे. पाटील (2004) पर्यावरण शास्त्र, प्रशांत पब्लिकेशन्स, पुणे.
- 2) प्राचार्य सुहास पेशवे, डॉ.मोहन बावरे, प्रा.विलास खडके (2004) पर्यावरण अभ्यास, मंजुषा पब्लिकेशन्स, नळदुर्ग
- 3) डॉ.ज्ञानेश्वर शिवाजी सूर्यवंशी (2007) पर्यावरणशास्त्र, उपेंद्र कुकर्णी प्रकाशन, पुणे.
- 4) डॉ.जसवीर सिंह मलिक (2004) पर्यावरण शिक्षा सत्यम पब्लिसिंग हाऊस, नई दिल्ली.

डॉ.घुगे एस.पी.

कला व विज्ञान महाविद्यालय गधी, ता.गेवराई जि.बीड.